

**Jornada Tècnica:
Els documents
catalans a
Salamanca: Reflexions
sobre el Contenciós**

Com es pot conciliar el respecte dels fons, el principi de procedència i la «pertinència territorial»?

Michel Duchein

Inspector Honorari dels Arxius Nacionals de França

Des de les albors de la ciència arxivística, s'han desenvolupat una sèrie de principis bàsics que han estat objecte de nombrosos estudis teòrics i aplicacions pràctiques. No obstant això, en alguns casos, tres d'aquests principis poden presentar aspectes contradictoris i no sempre és fàcil de conciliar les seves implicacions concretes: es tracta del respecte dels fons, el principi de procedència i la «pertinència territorial».

En primer lloc, intentaré definir breument aquests conceptes. El respecte dels fons, enunciat ja l'any 1841, proclama la necessitat de deixar agrupats els documents que formen un conjunt orgànic, és a dir, que han estat produïts o rebuts per un mateix organisme en l'exercici de l'activitat que li és pròpia (la qual cosa exclou d'aquesta definició les recopilacions de documents de procedències diverses reunits d'una manera voluntària). El principi de procedència, bastant proper al respecte dels fons, se centra en la idea de procedència, és a dir, en l'origen dels documents, mentre que el principi de «pertinència territorial», de vegades invocat en litigis internacionals, dóna prioritat a la noció de «territori implicat» per sobre del concepte de lloc de procedència. En la teoria arxivística moderna, la pertinència territorial s'ha abandonat d'una manera més o menys unànime com a principi bàsic. *“La seva aplicació plantejaria múltiples conflictes i dificultats inextricables; provocaria conseqüències absurdes: per exemple, seria possible imaginar que un Estat reivindicqués els arxius de les representacions diplomàtiques estrangeres que es desenvolupen en el seu territori”*. (Chr. Gut, Ponència de la XVII Conferència Internacional de la Taula Rodona d'Arxius, Càller, 1977).

En contrapartida, arran dels importants canvis geogràfics provocats per la Segona Guerra Mundial i per la descolonització, es va desenvolupar un nou concepte: la «pertinència funcional». D'acord amb aquest principi, «tot Estat té dret a reclamar el lliurament dels documents indispensables per a l'exercici de les seves tasques administratives».

Es pot veure fàcilment que la pertinència funcional, per més justificable que pugui ser des del punt de vista pràctic, pot entrar en conflicte directe amb el respecte dels fons. Per exemple, en el cas d'una administració que ha exercit la seva responsabilitat sobre territoris que posteriorment es reparteixen entre diversos estats diferents, l'aplicació de la pertinència funcional porta a atribuir a aquests estats documents que, evidentment, en l'origen formaven part d'un mateix fons. En aquests casos, les necessitats pràctiques obliguen a renunciar al respecte estricte dels fons, però és important que aquesta renúncia estigui limitada i quedi vinculada als interessos purament administratius i jurídics de la gestió, mai a qüestions culturals o històriques. En altres paraules, la pertinència funcional pot presentar un caràcter de necessitat pràctica, però no es pot erigir en principi, tal com passa amb la pertinència territorial. Al llarg de la història, s'han donat nombrosos casos de segregació de fons basant-se en raons territorials i/o funcionals. Només citarem dos exemples cèlebres: la transferència d'arxius entre Viena i els nous estats sorgits de la desintegració de l'Imperi austrohongarès, el 1919, o la transferència a França d'una part dels fons de l'Arxiu de la Cort i de l'Arxiu de la Cambra de Torí després de la Segona Guerra Mundial (transferències previstes en el tractat de cessió de Savoia i el comtat de Niça a França el 1860, però que van quedar en paper mullat fins al 1947). En aquests dos casos, no hi ha dubte que es va violar el principi de respecte dels fons, atès que aquests documents es van sostreure del fons del qual formaven part des del seu origen: els principis arxivístics van capitular davant dels imperatius polítics. En canvi, en altres casos, el trencament de la unitat dels fons no és tan evident, sobretot quan es tracta de fons constituïts en el passat per la incorporació de documents d'orígens més o menys diversos. Efectivament, no hi ha res més difícil que definir el concepte de fons, ja que no es tracta d'un òrgan únic amb unes competències i una individualitat ben precises. Amb el vostre permís, resumiré aquestes dificultats basant-me en un estudi que vaig publicar sobre aquesta qüestió l'any 1976 («El respecte dels fons en arxivística, principis teòrics i problemes pràctics», *Revista de l'Arxiu General de la Nació*, Buenos Aires, 1976; aquest estudi es va publicar posteriorment en francès, a *La Gazette des Archives*, núm. 97, 1977, i en anglès, a la revista canadenca *Archivaria*, núm. 16, 1983).

- 1r. En el cas dels arxius d'organismes (públics o privats) dividits en diversos departaments o divisions, cadascun dels quals té les seves competències pròpies i el seu personal especialitzat, el concepte de fons s'aplica al conjunt de l'organisme (un ministeri, per exemple, o una empresa) o als documents produïts per cadascun dels departaments o les divisions d'aquest organisme (direcció, subdirecció, etc.)?

- 2n. En el cas dels organismes subordinats, com, per exemple, les direccions regionals d'un ministeri o les divisions regionals d'una empresa, es pot parlar d'un fons únic o més aviat de tants fons diferents com divisions subordinades hi hagi?
- 3r. En el cas de les variacions i de les transferències de competències dels organismes generadors d'arxius, és freqüent que les competències d'un organisme donat es transfereixin a un altre organisme. En casos així, es destrueix la coherència funcional dels fons, atès que els documents relatius a la competència transferida estaran en dos fons diferents, segons la seva data de creació.
- 4t. En el cas dels «fons mixts» (en alemany, *Mischbestände*), es tracta de fons on s'agrupen documents produïts per organismes les competències dels quals han estat transferides, totalment o parcialment, a un nou organisme. Sovint, els documents del fons inicial es barregen i s'integren per raons pràctiques amb els del fons d'annexió fins al punt que esdevenen indissociables.
- 5è. El cas dels fons dispersos. Més complex encara que l'anterior és el cas dels fons d'un organisme suprimit, els documents del qual, sempre per raons pràctiques, es reparteixen entre diversos organismes que han heretat les competències de l'organisme suprimit. Per tant, no tan sols es fragmenta el fons inicial, sinó que, a més a més, es constitueixen tants fons mixtos com organismes hereus hi ha. En teoria, ens podríem plantejar la qüestió de saber si els documents que provenen de l'organisme inicial pertanyen realment al fons d'annexió, però, a la pràctica, aquesta qüestió no té sentit, ja que en la major part dels casos s'integren en els fons d'annexió d'una manera inextricable, fins al punt que sovint no es poden distingir.

El focus del problema arxivístic és el concepte, fonamental, de «procedència». El *Diccionario de terminología archivística* del Consell Internacional d'Arxius (2a edició, 1988) defineix la procedència com "*la institució o la persona que ha creat, acumulat i conservat els documents d'arxiu durant la realització de la seva activitat abans de la seva transferència a un centre d'arxiu provisional o a un servei d'arxiu*". Aquesta definició, aparentment simple, en realitat amaga grans dificultats, ja que, de fet, un fons pot tenir múltiples procedències. I tota la problemàtica del respecte dels fons deriva d'aquestes dificultats. Considerem dos exemples:

- 1r. Els arxius d'un organisme suprimit es traspassen a un altre organisme, que ha heretat les competències del primer. Al seu torn, l'organisme hereu transfereix els seus arxius a un dipòsit d'arxius.

Des del punt de vista arxivístic, quina en serà la procedència: el primer organisme suprimit, en alguns casos des de fa molt temps, o l'organisme que fa la transferència? En altres paraules, el conjunt dels documents transferits constituirà un únic fons o dos fons diferents, de procedència diferent? En el primer cas, resultaria impossible dissociar-los d'acord amb el respecte dels fons; en el segon cas, es podrien tractar per separat.

- 2n. Com a conseqüència de vicissituds administratives o polítiques, un fons es pot segregar, ja sigui seguint criteris territorials (els casos de transferències per «pertinència territorial» que s'han comentat més amunt), ja sigui seguint criteris de competències administratives (els casos de transferència de competències) o seguint criteris estrictament polítics (un cas freqüent en èpoques de guerra o de conflictes). Si documents que s'han segregat d'aquesta manera es reagrupen després segons criteris territorials, administratius o polítics, com els que acabem de comentar, donaran lloc a pseudofons mixtos. Més endavant analitzarem aquest problema.

Des del punt de vista de la teoria arxivística, no hi ha dubte que aquests reagrupaments artificials de documents no són fons en absolut, ja que els manca la part essencial: la comunitat d'origen. No obstant això, és possible fragmentar-los al seu torn per retornar els documents als seus fons d'origen? Dit d'una altra manera, és possible reconstituir els fons a l'estat anterior a la segregació? La resposta dels teòrics de l'arxivística a aquesta qüestió no és unànime. Johannes Papritz opinava que el millor era no fer res, segons la seva pròpia expressió, «quieta non movere» («Neuzeitliche Methoden der Archivischen Ordnung», *Archivum*, vol. XIV, 1964). Personalment, jo ho matisaria una mica més. Crec que la segregació d'un reagrupament artificial és possible, fins i tot desitjable, si aquest reagrupament no respon a cap necessitat institucional, administrativa o jurídica. D'altra banda, es pot admetre que el reagrupament per si mateix ja crea una mena d'organicitat secundària que, al seu torn, es pot identificar com un nou origen dels documents. Admeto que es tracta d'una teoria un pèl audaç, en la mesura que obre una bretxa en el principi fonamental del respecte dels fons. Però, en alguns casos, la necessitat obliga i el desig (legítim) de reconstituir els fons originals, tal com eren abans de la segregació, pot desembocar en una reconstrucció artificial, com va ocórrer amb les reconstitucions arqueològiques de Viollet-le-Duc. Els reagrupaments d'aquests membra disjecta poden tenir perfectament, per si mateixos, un valor de testimoni. Poden respondre a necessitats funcionals sorgides en circumstàncies històriques concretes. Cada cas s'ha d'estudiar d'una manera individual, tenint en compte l'estat dels documents i les circumstàncies de la seva segregació.

Comentaré dos exemples contradictoris. En primer lloc, el reagrupament que Napoleó I va fer a París d'una part dels arxius d'Espanya, del Vaticà i de la monarquia austríaca. Després de Waterloo, ningú no va negar la necessitat de tornar aquests arxius als seus països respectius, encara que també és cert que Napoleó no havia intentat en cap moment integrar-los en un únic fons, ni privar-los de la seva individualitat. Per tant, la seva procedència no era ni incerta ni problemàtica. No passava el mateix amb els nombrosos documents dels organismes de l'antic règim que, durant la Revolució Francesa, es van distribuir entre els nous organismes sorgits de la Revolució: es van integrar en els fons d'aquests nous organismes i en els arxius nacionals figuren amb la menció d'aquests nous organismes com a procedència. Aquest mateix fenomen s'ha produït en nombrosos països on, després d'una guerra, els fons s'han segregat en virtut del suposat principi de territorialitat. En general, els documents transferits d'aquesta manera s'han integrat en els arxius del país d'annexió i, en alguns casos, fins i tot resulta impossible individualitzar-los *a posteriori*, especialment quan es tracta de segregacions i transferències que es remunten a èpoques llunyanes.

Amb aquests exemples, podem veure que la teoria arxivística pura del respecte dels fons, o —el que és pràcticament el mateix— del principi de procedència, s'ha violat sovint en la realitat com a conseqüència de les segregacions i/o les transferències decidides per les autoritats polítiques per raons de necessitats pràctiques o fins i tot ideològiques. El cas dels arxius confiscats per l'exèrcit durant operacions militars i traslladats lluny del seu lloc de conservació (sovint a l'estranger) és especialment interessant des del punt de vista arxivístic i jurídic. Quan es tracta d'un fons complet, no es pot parlar pròpiament de violació del respecte dels fons, perquè no hi ha segregació. No obstant això, a la pràctica, la major part de les vegades només es transfereixen parts de fons o fins i tot documents aïllats. És en aquests casos en els quals la reintegració dels documents al seu fons d'origen, si s'escau, planteja problemes més grans.

Un exemple que crida l'atenció d'aquestes transferències forçades és el dels arxius confiscats per les autoritats nazis en els països europeus ocupats per Alemanya durant la Segona Guerra Mundial, molts dels quals després van ser confiscats pels exèrcits soviètics i transferits a la URSS. La recuperació d'aquests arxius ha donat lloc —i continua donant lloc— a complexes negociacions diplomàtiques entre la Rússia actual i els països espoliats. França, per exemple, ha recuperat o s'esforça a recuperar nombrosos documents de fons públics i privats desapareguts des dels anys 1940-1944 i descoberts a Rússia a partir de 1990. Es podria pensar que, si la URSS no hagués desaparegut el 1991, molts d'aquests documents no s'haurien descobert mai o no haurien sortit a la llum fins més tard. Malgrat que és cert que, des del punt de vista jurídic, la propietat d'aquests documents és clara, ja que pertanyen a la categoria de botí de guerra, que el dret internacional no reconeix com a tal, tampoc

no suposen un problema arxivístic, ja que se'n pot identificar l'origen perfectament, tal com passa en l'exemple dels arxius descoberts a Rússia que comentava.

Quant al concepte arxivístic de procedència, també es poden citar nombrosos exemples de documents extrets d'un fons per integrar-los a un altre fons d'una manera del tot legal. Sir Hilary Jenkinson, en el seu clàssic *Manual of Archive Administration* (1922), exposa amb tot detall i grans dosis d'humor el cas de documents de procedències diverses trobats en l'expedient administratiu d'una expedició al Pol Nord. Amb una gran sensatesa conclou que seria absurd pretendre tornar-los al seu fons d'origen, atès que, definitivament, formen part de l'expedient en el qual es troben i, per tant, pertanyen al fons d'aquest expedient. Un altre exemple anàleg són els expedients de processos judicials que sovint contenen documents confiscats per la justícia procedents de fons diverses. Es poden considerar definitivament integrats en els fons dels arxius judicials dels quals formen part d'una manera ja irreversible.

La conclusió és força complexa. Podem constatar que el respecte dels fons, malgrat que és una de les bases teòriques més sòlides de l'arxivística, sovint ha estat passat per alt per les autoritats polítiques, que, en definitiva, són els qui prenen les decisions efectives. Encara que la teoria arxivística no ho té en compte, el suposat principi de territorialitat ha inspirat en el passat moltes decisions de transferències d'arxius, i fins i tot de segregació de fons, tot i els advertiments dels arxivistes (o, en alguns casos, amb el seu consentiment, per raons polítiques). Davant de casos d'aquesta mena, amb l'excepció de les violacions flagrants del dret internacional, hauríem de considerar, com fa Johannes Papritz, que el millor és «quieta non movere».

El cas més difícil és el dels «fons mixtos», on s'agrupen artificialment documents de diverses procedències, alguns dels quals han estat extrets dels seus fons d'origen per necessitats administratives. Alguns teòrics arxivístics opinen que caldria suprimir aquests fons artificials i reintegrar els documents als seus fons d'origen (si es coneixen, cosa que no sempre és el cas). En canvi, uns altres (entre els quals em trobo jo) creuen que si el «fons mixt» s'ha constituït seguint criteris ben precisos i identificables, encaixa en la definició arxivística de fons i, per tant, mereix conservar la seva individualitat.

Francament –i aquesta serà la meva conclusió–, la tecnologia moderna permet ignorar el problema, o si més no atenuar-lo, gràcies a la microfilmació i a la digitalització. És possible reconstituïr els fons originals amb còpies, o bé es poden conservar còpies en els «fons mixtos» i restituir els originals als seus fons d'origen. Així és com van procedir França i Itàlia en ocasió de la transferència dels documents territorials de Savoia a partir de 1947: França va rebre els originals i, a canvi, Itàlia va rebre els microfilms. També es podria haver fet a l'inrevés, cosa que sens dubte hauria estat preferible des d'un punt de vista arxivístic estricte.

És cert que aquesta solució dels microfilms o de la reproducció digitalitzada no resol els problemes jurídics de la propietat dels documents. Per tant, no és del tot satisfactòria ni des del punt de vista jurídic ni des del punt de vista arxivístic, però presenta l'avantatge que conserva la integritat física dels documents i en facilita l'exploració històrica, evidentment amb la condició que es respecti sempre d'una manera estricta la identificació del fons d'origen i del fons d'annexió. És, doncs, un «mal menor», però no és així com es resolen els conflictes la major part de les vegades?

Resumen

Tres de los principios básicos de la archivística, el *respeto de los fondos*, el *principio de procedencia* y la noción de "*pertinencia funcional*" (o *principio de territorialidad*), a menudo entran en contradicción por causas políticas, administrativas o ideológicas, y son numerosos los casos de violación de estos principios a lo largo de la historia. Esto se agrava si tenemos en cuenta que la complejidad de los fondos y la propia evolución de los organismos que los crean (diversa procedencia de los documentos, anexión de unos fondos a otros, segregaciones, etc.) hacen que no esté tan claro el propio concepto de fondo y, por tanto, pueda ser discutible la estricta aplicación de los principios básicos mencionados, sobre todo el de procedencia.

En opinión del autor, la solución a este problema no es unánime entre los teóricos de la archivística, y es siempre relativa en cada caso, según el punto de vista del análisis.

Frente a toda esta problemática, el autor propone, como mal menor, el uso de las tecnologías de reproducción, que permite, en cierta forma, obviarla.

Résumé

Trois des principes fondamentaux de l'archivistique, le *respect des fonds*, le *principe de provenance* et la notion de "*pertinence fonctionnelle*" (ou *principe de territorialité*), entrent fréquemment en conflit pour des raisons politiques, administratives ou idéologiques, et nombreuses sont les occasions où ces principes ont été violés au cours de l'histoire. Ceci s'aggrave encore quand on sait que la complexité des fonds et de l'évolution propre des organismes qui les créent (provenance diverse des documents, annexion de fonds à d'autres, séparations, etc.) n'est pas pour clarifier le concept de fonds lui-même, remettant parfois en question la stricte application des principes de base et, notamment, celui de provenance.

D'après l'auteur, la solution de ce problème ne fait pas l'unanimité parmi les théoriciens de l'archivistique et varie au cas par cas, selon le point de vue d'analyse.

Face à cette problématique, l'auteur propose comme moindre mal de recourir aux technologies de reproduction qui permettent à certains égards d'y palier.

Summary

Three of the basic principles of archivistics, namely *respect of the collections*, the *principle of origin*, and the notion of "*functional rele-*

vance" (or *principle of territoriality*) often contradict each other due to political, administrative or ideological reasons, and there are numerous instances in which these principles have been violated throughout history. The situation is worsened if we consider that the complexity of the collections and the evolution of the institutions that create them (diverse origins of documents, annexations of collections by other collections, segregations, etc.) blur the concept of collection, and therefore the strict application of the aforementioned basic principles, most of all that of origin, can be debatable.

According to the author, the solution to this problem is not unanimous among theoreticians of archivistics, and varies in each case, depending on the point of view used in the analysis.

The author proposes, as a lesser evil, the use of reproduction technologies that to a certain extent make it possible to avoid this problem.

